

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Serkis Ağa Liderliğindeki Bir Ermeni Tercüman Ailesi ve Faaliyetleri

An Armenian Family of Dragomans (Translators) and Activities Led by Sarkis Aga in Cyprus Under the Ottoman Rule

Ali Efdal ÖZKUL*

Öz

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de bulunduğu özel konumdan dolayı tarihi devirlerden itibaren bölgeye hâkim olmak isteyen birçok uygarlığın ve toplumun ilgisini çekmişti. Dolayısıyla İlk Çağlardan itibaren Akdeniz'de faaliyet gösteren toplumların yolu bir şekilde Kıbrıs ile kesişmiştir. Kıbrıs'taki Ermeni varlığı Doğu Roma İmparatorluğu döneminde 6. yüzyıl sonlarına kadar gerilere gitmektedir. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin genel olarak ticaretle olan uğraşları bilinmektedir. Bu nedenle Ermeni toplumunun Kıbrıs gibi Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir rolü olan bir yerde bulunmaması düşünülemezdi. Kıbrıs'ta yaşayan Ermeni cemaatinin adadaki faaliyetlerinde ticaret öne çıkmaktaydı. Kıbrıslı Ermenilerin adada genellikle ipek üretimi ve ticareti ile uğraşmışlardı. Ermeni toplumundan bazı ticaret adamları adada görev yapan ahidnameli devletlerin konsoloslarının (özellikle Fransa, İngiltere ve Hollanda) yanında tercümanlık da yapmışlardı. Kıbrıs adasında yaşayan Ermenilerden birisi de Serkis veled-i Avak adlı ticaret insanı idi. Serkis ticaret yanında zaman zaman Fransa zaman zaman ise İngiltere konsolosu yanında konsolos tercümanı görevlerinde de bulunmuştur. Bu arada Serkis ve ailesindeki diğer erkeklerin çeşitli dönemlerde farklı devletlere ait konsolosların yanında tercümanlık yaptıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Söz konusu çalışmada Kıbrıs adasında yaşayan başta Serkis veled-i Avak olmak üzere ailesindeki bireylerin adadaki ticaret başta olmak üzere her türlü faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Araştırmada, Kıbrıs Lefkoşa Şeriyet Sicillerinden ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerindeki arşiv kaynaklarından yola çıkılarak elde edilen veriler yerli ve yabancı kaynaklarla desteklenmiştir. Sonuç olarak, Kıbrıs'ta yaşayan Ermeni toplumunun ileri gelenlerinden biri olan Serkis ve ailesinin adanın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatına yaptıkları olumlu ve olumsuz katkılar ile ilgili çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serkis veled-i Avak, Ermeni, Ticaret, Kıbrıs, Gayrimüslim, Tercüman

Abstract

Due to its particular location in the Eastern Mediterranean, Cyprus has since the earliest historical periods attracted the attention of many civilizations and societies aiming at domination in the region. Consequently, since the ancient times Cyprus has been in different ways placed in the routes of the communities being active in the Mediterranean. The Armenian presence in Cyprus could be traced back to the 6th century and the Eastern Roman Empire. It is well known that Armenians in the Ottoman Empire were predominantly engaged in trade. Therefore, it is very unlikely to consider a possibility that the Armenian community in its commercial activities could have excluded a place like Cyprus assuming a crucial role in the Eastern Mediterranean trade. Accordingly, trade was also the main activity of

Makale Geliş Tarihi: 20.03.2020. Makale Kabul Tarihi: 11.11.2020.

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lefkoşa-KKTC.

E-mail: aliefdal.ozkul@neu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0001-7868-7795.

Çalışmalarını benimle paylaşan Assoc. Prof. Dr. Antonis Hadjikyriacou'ya teşekkürlerimi sunarım.

Görüş

Akademik
Bakış

225

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

the Armenian community settled in Cyprus. The Cypriot Armenians were mostly engaged in island's silk production and its commercial distribution. Additionally, some merchants from the Armenian community were also employed as translators for the foreign consuls assigned to Cyprus (in particular French, British and Dutch). One of the Armenian residents in Cyprus was a merchant named Sarkis, son of Avak. In addition to commercial activities, Sarkis occasionally served as a translator for French and British consulates. From the archival sources we can conclude that also other members of Sarkis' family were engaged in different times as translators for different consulates. The paper aims to offer an account of commercial and other activities of the members of the family, in particular Sarkis, son of Avak himself, in Cyprus. The research was based on the Ottoman court registers from Nicosia, Cyprus, as well as the domestic and foreign archival sources preserved in Presidential Ottoman Archives, Republic of Turkey. The result of the research is a survey of positive and negative contributions of the activities of Sarkis, a prominent member of the Armenian community in Cyprus, as well as his family, to the political, social, and economic life of the island.

Key Words: Sarkis son of Avak, Armenian, Merchant, Cyprus, non-Muslim, Dragoman

Giriş

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de bulunduğu özel konum itibarıyla İlk Çağlardan itibaren bu coğrafyaya hâkim olmak isteyen çeşitli uygarlık ve devletler için cazibe merkezi olmuştur. Tarih boyunca Akdeniz'de ve özellikle Doğu Akdeniz'de ticaret yapanların yolu Kıbrıs'tan geçmiştir. Ermeni cemaati de tarih boyunca en fazla ticaret ve ticaretle bağlantılı iş kollarıyla uğraşan bir toplumdur. Kıbrıs adasının Doğu Akdeniz ticaretindeki önemi, ticaretle uğraşan Ermeni toplumu için adanın bir cazibe merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Ermenilerin Kıbrıs'taki faaliyetleri Doğu Roma döneminde, 6. yüzyıl sonlarında (591) başladığı bilinmektedir.¹ Kıbrıs Latin Krallığı (Lusignan) (1191-1489) döneminde Ermeni toplumunun adanın iki önemli şehri olan Mağusa ve Lefkoşa'da mahalleleri bulunmakta ve buralarda yoğun olarak ikamet etmekteydiler.² Osmanlı Devleti tarafından adanın fethi sonrasında 1572 yılında yapılan tahrirde Lefkoşa'da yaşayan Ermeni cemaati şehrin genel nüfusunun %8'ine denk gelmekteydi.³ Osmanlı idaresinin başlarında Kıbrıs'ta bulunan Ermeni nüfusu çeşitli nedenlerle zamanla azalmış ve 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde adada yaklaşık 200 Ermeni vatandaşı kalmıştı. Adanın İngiltere'ye devrinden sonra ise adada yaşayan Ermenilerin nüfusu biraz artış gösterse de Osmanlı idaresinin başlangıcındaki nüfustan oldukça

- 1 Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Nicosia 1965, s. 87; Johannes Zeilinger, "The Frankish-Armenian Raid on Cyprus in 1156", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım 2000)*, Cilt: 1, Gazimağusa 2000, s. 209-222; Nejla Günay, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:1, Sayı:1, Kış 2007, Ankara s. 120; Alexander-Michael Hadjilyra, *The Armenians of Cyprus*, Cyprus 2009, s. 10; Ulvi Keser, "Tarih Boyunca Kıbrıs'ta Sosyal Hayat ve Türk-Ermeni İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 3, Ankara 2014, s. 223-224; Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Ermeni Toplumunu ve Faaliyetleri", *Ermeni Özel Sayısı*, Eylül-Aralık 2014, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 523.
- 2 Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York 1993, s.165.
- 3 Ronald C. Jennings, "The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572", *Journal of Turkish Studies*, 1986, X, 176-177; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumunu ve Faaliyetleri", s. 523.

uzak kalmıştır. İngiltere idaresinin başlarında 1881 yılında adada 201 Ermeni bulunurken İngilizlerin adadan ayrıldığı 1960 yılında adadaki Ermeni nüfusu 3628 kişidir. Bu durum ise Ermenilerin Kıbrıs adasını daha fazla kısa süreli ticaretler için kullandıklarını, İslamiyet'e geçtiklerini⁴ veya Ortodoks toplum içerisinde kaybolduklarını göstermektedir.⁵

Lusignan ve Venedik dönemlerinde adanın başkenti olmamasına rağmen en önemli şehri konumunda olan Mağusa'daki Ermenilerin varlıkları Osmanlı Devleti'nin adayı fethettiği yıllarda da devam etmiştir. Adada Osmanlı varlığının ilk yıllarında henüz bir ticaret şehri kimliğini kaybetmemiş olan Mağusa'da Ermenilere ait mahalle ve kiliseler bulunmaktaydı.⁶ Kıbrıs'ın büyük şehirlerinde durum böyle iken Venedik idaresinin son yıllarında adanın çeşitli bölgelerinde Ermenilere ait köyler vardı. Bu köylerden bazıları kendilerini belli eder bir şekilde Ermeni ismi (Arminou ve Armenokhori) ile adlandırılmıştı. Bunların dışında da adanın çeşitli yerleşim yerlerinde farklı isimlerde olan köyler de bulunmaktaydı. Ör. Komokipo, Platini, Melunda, Spatbarico vd.⁷

1300'lü yılların başında Kıbrıs Latin Krallığı ile Kilikya bölgesinde Ermeniler Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan şehir devletleriyle ticari ilişkiler kurmuşlardı.⁸ Araştırmacılar Kıbrıs'ta bulunan Ermeni toplumunun kökenlerini Suriye, İran (*Ermeni-i Acem*) ve Kilikya Ermenilerine dayandırmaktadırlar.⁹ Ayrıca kaynaklardan Venedik Devleti idaresindeki adaya 15. yüzyılın ortalarında Suriye ve Anadolu bölgelerinden bir miktar Ermeni'nin getirilmek istediği anlaşılmaktadır.¹⁰

4 M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida Meselesi (1580-1640)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 163-170; Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyılda Kıbrıs Adasında İhtida Hareketleri", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)*, C. 4. 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 1461-1471; Nuri Çevikel, "Osmanlı Kıbrıs'ında İslamlaşma Tecrübeleri (1746-1801)", *Belgeler*, XXIX/33, Ankara 2008, s. 43-84; Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İslamiyete Geçmede (*İhtida*) Kadınların Durumu (The Conditions Regarding The Women's Conversion To The Islamic Religion (İhtida) During The Ottoman Rule)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, WOMAN STUDIES (Special Issue)*, III/13, 2010, s. 220-231; Güven Dinç, "Kıbrıs'ta İhtidâ Hareketleri (1800-1878)", *Bilgi*, Sayı: 84 Kış 2018, s.243-271.

5 Hadjilyra, *a.g.e.*, s. 16.

6 Hadjilyra, *a.g.e.*, s. 11-12; Kevork K. Keshishian, *Nicosia, Capital of Cyprus Then and Now*, 2nd edition, Nicosia 1990, s. 161.

7 Keshishian, *a.g.e.*, s. 161; Papadopoulos, *a.g.e.*, s. 87-88.

8 M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/1, İzmir 2002, s. 2.

9 Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar", s. 2-3; Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, Ankara 2010, s. 105-106, 287-288; *KŞS*, 17/31-2. (Kıbrıs (Lefkoşa) Şeriye Sicili, burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atıflarda bu yol izlenmiştir.); Hadjilyra, *a.g.e.*, s. 9; Günay, *a.g.m.*, s. 120.

10 Jennings, *a.g.e.*, s. 254; Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar", s. 1.

Kıbrıs'taki Ermeniler, Osmanlı fethi öncesinde olduğu gibi¹¹, Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarına ait resmî belgelerde de diğer gayrimüslimler gibi, dinsel bir grup olarak yazılmıştır. 1572 tarihli kayıtlarda Kıbrıs'ta ikamet eden az sayıda Ermeni nüfus ile karşılaşmaktadır. Erdoğan, bu kayıtlarda ismi geçen Ermenilerin Venedik döneminden kaldıklarını belirtmektedir.¹² Osmanlı Devleti Kıbrıs'ı fethettikten sonra adada gerçekleştirdiği iskân faaliyetleri sırasında adaya Anadolu'dan getirilenlerin arasında Ermeniler de bulunmaktaydı.¹³ Kaynaklara göre çeşitli dönemlerde farklı amaçlar için İstanbul ve Anadolu'nun birçok yerinden adaya gelip giden Ermeniler bulunmaktadır.¹⁴

Kıbrıs Ermenilerinin hem dini hem de siyasi liderleri murahhassa adı verilen rahipti. Ortodoks Kilisesi'nin aksine Kıbrıs Ermeni Kilisesi direkt olarak İstanbul'daki Ermeni Patrikliği'ne bağlıydılar. Hatta adada görev yapan murahhassalar İstanbul Patriği tarafından seçilmekteydi.¹⁵ Osmanlı Devleti idarecileri Kıbrıs'taki Ortodoks Rumlara tanıdığı ibadetlerini icra etme hoşgörüsünü Kıbrıslı Ermeni toplumuna da tanıdı.¹⁶

Ermeniler, adanın merkezi olan Lefkoşa'da yoğun olarak Karamanizâde¹⁷ ve Ermeniyân (Ermeniyâ, Ermeni)¹⁸ Mahalleleri başta olmak üzere Lefkoşa'nın diğer bölgelerinde de yaşamaktaydılar. Bu arada Kıbrıs Ermenilerinin Lefkoşa'da Viktorya sokağında bulunan kiliselerinin (Meryem Ana¹⁹) Ermeniyân²⁰, Arap Ahmet Paşa²¹, Tophane²² ve Karamanizâde Mahalleleri²³ ile bağlantısı bulunduğu sicildeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁴ Ayrıca çeşitli

11 Harry Luke, *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, England 1989, s. 13, 21.

12 Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar", s. 2.

13 M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991) Tebliğleri*, Ankara 1993, s. 48; Turan Gökçe, "1572-73 yıllarında Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere Karaman ve Rum Vilayetlerinden Sürgün Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, III, İzmir 1999, s. 21, 35, 39, 45.

14 KŞS, 4/240-1; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 524.

15 KŞS, 16/29-1.

16 Rupert Gunnis, *Historic Cyprus: A Guide to its Towns and Villages, Monasteries and Castles*, London 1936, s. 40; Haydar Çoruh, "II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî, İctimai Yapısı", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. 403 (Yayımlanmamış Doktora Tezi); Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 524.

17 KŞS, 14/46-1.

18 KŞS, 16/3-2.

19 Keshishian, *a.g.e.*, s. 159.

20 KŞS, 12/10-1; KŞS, 9/39-2; Dündar 1852-53 yılına ait cizye defterinde Lefkoşa'nın Ermeniyân Mahallesi'nde 38 cizye mükellefi olduğunu bildirmektedir. Recep Dündar, "H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri, The Poll-Tax Account Book No. 1375 of Cyprus For The Year 1269 (1852-1853)", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, ZfWT*, Vol. 4, No. 2 (2012), s. 109.

21 KŞS, 10/113-1; KŞS, 11/26-1.

22 KŞS, 12/122-3.

23 KŞS, 9/40-7; KŞS, 14/46-1; KŞS, 29/46-3.

24 Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 524.

dönemlerde adayı ziyaret eden seyyahlar eserlerinde adanın merkezi Lefkoşa dışında Mağusa ve Girne şehirlerinde de Ermenilere ait dini yapılardan söz etmişlerdir.²⁵

Kıbrıs adasında yaşayan Ermeniler adada ticaret başta olmak üzere çeşitli işlerle uğraşmışlardır.²⁶ Ermenilerin bazıları ise dil bildiklerinden adada faaliyet gösteren konsolos ve konsolos vekillerinin hizmetinde tercümanlık²⁷ yapmışlardır. Tercümanlık yapan Ermenilerin oldukça fazla zenginleştikleri ve nüfuz sahibi oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Konsolos tercümanlığı Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi adada da bazı ailelerin tekeline girebilmekte, babadan oğluna geçen bir sisteme dönüşebilmekteydi.²⁸ İstanbul'daki yabancı elçiliklerde görev yapan Ermeni tercümanlar ile ilgili bilgiler 17. yüzyıl başlarına kadar gitmektedir.²⁹ Bunlardan birisi de 18. yüzyılda İstanbul İsveç Elçiliğinde görev yapan Ermeni Camcıoğlu ailesidir.³⁰ Ancak tercüman olarak Ermenilerin öne çıkması Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonradır.³¹

Serkis ve Akrabalarının Konsolos Tercümanlıkları

Kıbrıs'ta yaşayan Ermeni toplumundan ticaretle uğraşanlar adada bulunan ahidnameli devletlerin konsolosları yanında tercüman yapmışlardır. Ermeni Tercümanların başta Fransa olmak üzere³², İngiltere³³, Danimarka³⁴ ve Hollanda³⁵ gibi Avrupa devletlerinin konsolosları yanında çalışmışlardır.³⁶

25 Jennings, *a.g.e.*, s. 272; Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar", s. 1; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 524; *KŞS*, 17/65-1.

26 Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar", s. 1-12; Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Osmanlı Kıbrıs'ında Kölelik", *KIBATEK-YDÜ XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni (23-28 Ekim 2005)*, Lefkoşa Kıbrıs 2005; Ali Efdal Özkul, "Silk Production and Trade in Ottoman Cyprus", *Studies on Ottoman Cyprus, Festschrift in Honor of Ioannis P. Theodorides*, Ed. E. Balta, G. Salakidis, T. Stavrides, İstanbul 2014; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 523-565.

27 Avrupalı devletlerin İstanbul'daki elçilik ve taşradaki konsolosları yanında çalışan tercümanlarla geniş bilgi için bk. Sezai Balcı, Babiâli Tercüme Odası, Libra Yay. İstanbul 2013, s. 68-80; Mehmet Demiryürek-Hakan Yazar, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs'ta İngiltere Konsolosluğu (1700-1800)*, *Belleten*, LXXXI/290, Ankara 2017, s. 110-114.

28 Özkul, *a.g.e.*, s.106.

29 Osmanlı'da Ermeni Tercümanların durumu hakkında bk. Türkan Polatçı, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar, Osmanlı Belgeleriyle Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2013, s. 53, 104, 126.

30 Kevorg Pamukciyan, "Camcıoğlu Ermeni Tercüman Ailesi", *Tarih ve Toplum*, XXIV/ 143, Kasım 1995, s. 23-24.

31 Gürsoy Şahin, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tercümanlar", *Ermeni Araştırmaları*, S.30, 2008, s.65-66.

32 *KŞS*, 15/9-6.

33 *KŞS*, 24/141-1; *KŞS*, 24/148-1.

34 *KŞS*, 24/169-1.

35 *KŞS*, 16/226-3.

36 Konsolosların yanında görev yapan Ermeni Tercümanlar için bk, Ali Efdal Özkul, "The

Çalışmamıza konu olan ticaret adamı Serkis³⁷ veled-i Avak da bir tercüman ailesine mensuptur. Kıbrıs adasında Serkis'in babası, kardeşi, oğlu ve yeğeni farklı devletlerin konsolos tercümanı olarak görev yapmışlardır. Kıbrıs'ta yaşayan ve ünü ada dışına kadar taşan Serkis veled-i Avak'ı bir ticaret adamı veya konsolos tercümanı olarak adlandırabiliriz. Serkis, 18. yüzyılın ortalarından itibaren ölümüne kadar Kıbrıs adasında derin izler bırakmıştır.

Lefkoşa sicillerinde yer alan Serkis'in ailesinden olanların tercüman atanmasıyla ilgili ilk kayıt Serkis'in kardeşi Artin ile ilgilidir. Artin, Kıbrıs'ta yaklaşık 25 yıl Hollanda tercümanlığı yapmıştır. Söz konusu kayıt, İstanbul Hollanda maslahatgüzarı Frederiko de Viller'in Kıbrıs'ta konsolos tercümanı olarak, Artin veled-i Avak'ı atamasıdır. Artin, Pavli Kiryako Yanpeli'nin ölmesi üzerine 31 Mayıs 1772'de tercüman olarak atanmıştır.³⁸ Bu arada Serkis ve Artin'in birlikte ortaklık kurarak ticaretle uğraşan, Kıbrıs'ın tanınmış ticaret adamlarıydı. İki kardeş, aynı zamanda ünlü dragoman Hadjigeorgakis Kornosios ile de yakın bir ilişki içindeydi.³⁹

6 Nisan 1797 tarihli kayda göre Hollanda (*Nederlande*) elçisi Ron Van Devem Van Dekilder tarafından, Kıbrıs adasında Hollanda konsolosu yanında 25 yıldır tercüman olarak görev yapan Artin'in ölmesi üzerine yerine oğlu Agob atanmıştır.⁴⁰ Artin'in ölümü üzerine Serkis, kardeşinin mirasçısı olan yeğeni Agob ile ortaklığa devam etmiştir. Ancak bu ortaklık sırasında Serkis, Agob ile sorun yaşamıştır.⁴¹ Bu sırada Agob bir dönem de İstanbul'daki Danimarka elçisi yanında tercümanlık yapmıştır (1806). İlgili kayıta Agob'un ticaretle uğraştığı ve Lefkoşa'da ikamet ettiği notu bulunmaktadır.⁴²

Lefkoşa sicilindeki Fransız konsolos tercümanı ile ilgili 6 Eylül 1774 tarihli belgede Serkis ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu kayıta adada Fransa konsolosu yanında tercüman olarak görev yapan Jozef'in görevden

Consuls and Their Activities in Cyprus Under The Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/2, Winter 2013, s. 274-280; Türkan Polatçı Demirkol, *Tercüman-ı Düvel Defteri, XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Yabancı Konsolosluk Tercümanları ve Hizmetkarları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 57, 66, 152, 161; M. Akif Erdoğan, "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi. 24-27 Kasım 1998*. Vol. 2, *Tarih-Kıbrıs Sorunu*, Gazimağusa 1999, s. 319.

37 Serkis'in adı Lefkoşa sicilindeki çeşitli belgelerde Sarkis, Sarkiz veya Serkiz şekillerinde de yazılmıştır. Ayrıca Serkis'in babasının ismi bazı belgelerde Ovak (قواوا) şeklinde yazılmasına karşın belgelerin çoğunda Avak (قواوا) şeklinde yazılmıştır.

38 KŞS, 20/74-2; Erdoğan, "Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", s. 319; KŞS, 20/74-2; KŞS, 20/74-3; COA, A.DVN. KBM, I/14, s. 2.

39 Antonis Hadjikyriacou, *Society and Economy on an Ottoman Island: Cyprus in the Eighteenth Century*, University of London Department of History School of Oriental and African Studies, London 2011, s. 241-251 (Unpublished PhD Thesis); s. 243.

40 KŞS, 21/356-2.

41 Hadjikyriacou, a.g.t., 246.

42 KŞS, 24/148-1.

ayrılması üzerine tercümanlığa Serkis veled-i Avak atandığı belirtilmektedir. Böylece Ermeni cemaatinin adadaki önemli ticaret adamlarından olan Serkis 6 Eylül 1774⁴³ tarihinden itibaren konsolos tercümanı olmuştu.⁴⁴ Sicildeki 7 Ekim 1774 tarihli bir başka kayıta ise göreve yeni atanan Serkis'e tercümanlığı sırasında kimsenin müdahale etmemesi istenmektedir.⁴⁵ Bu bilgi ile birlikte, yukarıda ve aşağıda Serkis'in ailesindeki erkekler ile ilgili verilen bilgiler bize Serkis ailesinin bir tercüman ailesi olduğunu kanıtlamaktadır.

18. yüzyılın ortalarından itibaren Akdeniz'de hâkimiyet kurmaya çalışan Fransa, 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti idarecileri Fransa'ya karşı çeşitli önlemler almışlardır. Bu önlemlerden birisi de ülkede bulunan Fransız vatandaşlarının tutuklanması ile onlara hizmet eden Osmanlı vatandaşlarının ayrıcalıklarının iptal edilmesi idi.⁴⁶ Alınan bu karar doğrultusunda 12 Eylül 1798 tarihinde adada Fransa konsolosunu yanında tercümanlık yapan Serkis veled-i Avak, Hacı Yorgaki veled-i Yanaki ile hizmetkârları Petri veled-i Mihail, Yorgi veled-i Lefteri, Pavlo Karidi ve Mihalaki veled-i Pavlo'nun tüm ayrıcalıkları iptal edilmişti. Böylece ilgili kayıttan 1774 Eylül'ünde Fransa konsolosunu yanında tercüman olarak göreve başlayan Serkis'in 24 yıl görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁴⁷ Bu durum üzerine Serkis, İngiltere'nin Kıbrıs konsolosunu yanında birkaç ay sonra tercüman olarak göreve başlayacaktır. Bu da Serkis'in birkaç dil bildiğini göstermektedir.

Serkis, 11 Kasım 1798 tarihinden itibaren İngiltere konsolosunu yanında tercümanlığa başlamıştır. Böylece Serkis yaklaşık iki aylık bir süreden sonra tercümanlığı ile kaybettiği ayrıcalıkları tekrar elde etmiştir.⁴⁸ Bu arada Serkis'in büyük oğlu Kirkor babasından sonra 30 Mayıs 1799 tarihinde İngiltere'nin Kıbrıs konsolosunun tercümanlığına tayin edilmişti. İlgili atama belgesinde İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Con Spensir Smith (John Spencer Smith) Kıbrıs İngiltere konsolosluğu tercümanı Yorgi veled-i Nikola'nın öldüğünü ve yerine Kirkor veled-i Serkis'i görevlendirdiğini İstanbul'daki idarecilere bildirmiştir. İngiliz elçisinin isteğiyle Kirkor veled-i Serkis'e devlet tarafından tercümanlık beratı verilmiştir. Bu durum Kıbrıs'taki görevlilere bildirilerek yeni tercümanın görevine kimsenin müdahale etmemesi ve vergi talebiyle kendisinin rahatsız

43 Hadjikyriacou, Serkis'in göreve başlama tarihini 1777 yılı olarak vermektedir. Hadjikyriacou, *a.g.t.*, s. 243; Antonis Hadjikyriacou, "Local intermediaries and insular space in late-18th century Ottoman Cyprus", *Journal of Ottoman Studies*, 44 (2014), s. 441.

44 *KŞS*, 20/99-2; Mehmet Demiryürek, "Yabancı Konsolos, Konsolos Tercümanı ve Tercüman Hizmetkârlarının Serbest Dolaşım Belgeleri: Beratlar ve Yol Emirleri (1600-1800)", *Kebikeç*, Sayı: 30, 2010, s. 100.

45 *KŞS*, 20/100-1.

46 Haydar Çoruh, "XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs'ın Muhafazası", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh, M.Y. Ertuş, M. Z. Köse, İstanbul 2011, s. 254.

47 *KŞS*, 22/4-3; Hadjikyriacou, *a.g.m.*, s. 442; COA, HAT 15333.

48 *KŞS*, 24/141-1; *KŞS*, 24/169-1; Luke, *a.g.e.*, s. 113; Özkul, "İngiltere Konsolosluğu ve Faaliyetleri", s. 340.

edilmemesi istenmiştir.⁴⁹ Bu arada Acı Kırkor, Danimarka konsolos vekilinin yanında ada dışında tercüman olarak görev de yapmıştı. Kırkor bu görevinden 8 Eylül 1804 tarihinde kendi isteğiyle ayrılmıştı.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde özellikle gayrimüslim vatandaşlarından ticaretle uğraşanlar konsoloslara para vererek tercümanlık beratı almakta ve yükümlülüklerinden kurtulmaktaydılar.⁵¹ Bu durum ise devletin önemli bir vergi kaybına sebep olmaktadır. İmparatorluğun tamamında olduğu gibi Kıbrıs'ta da berat satın alma işi oldukça yaygındı. Kanuna göre, Kıbrıs'taki konsolos ve tercümanlar Tuzla'da ikamet etmek zorundaydılar. Tuzla'da ikamet etme zorunluğuna uymayanları tespit etmek için zaman zaman denetim de yapılmıştır. Adada yapılan denetimlerden birisinde Serkis ile oğlu Kırkor ve Agob veled-i Hacı Artin yaptıkları görev nedeniyle Tuzla'da kalmaları gerekirken Lefkoşa'da ikamet ettikleri tespit edilmişti (Haziran-Temmuz 1806).⁵² Bu bağlamda yapılan denetimler sonucunda adanın ticaret olanakları en yüksek üç şehri olan Lefkoşa, Limasol ve Tuzla'da ahidnameli devletlere ait konsolos ve konsolos vekilleri yanlarında görev yapan tercümanlar ile ikişer adet hizmetkârlarının kurallara uymayarak başka şehirlerde oldukları tespit edilenlerin ayrıcalıkları iptal edilmiştir (18 Ağustos 1806). Söz konusu dönemde ayrıcalıkları iptal edilenler arasında Serkis ve oğlu Kırkor da bulunmaktadır.⁵³ 1806 Ağustos'u sonrasındaki arşiv kayıtlarının hiçbirisinde ne Serkis'den ne de Kırkor'dan tercüman olarak bahsedilmemektedir.

Serkis veled-i Avak'ın Ailesi

Serkis veled-i Avak'ın babası Avak veled-i Artin'dir. Avak veled-i Artin, de bir dönem Kıbrıs'ta görev yapan Fransa konsolosu yanında tercümanlık yapmıştır.⁵⁴ Serkis'in kardeşi ise kendisi gibi ticaret ve tercümanlık yapan Artin (Aretin) veled-i Avak idi.⁵⁵ Artin, 31 Mayıs 1772 tarihinde Kıbrıs Hollanda konsolos tercümanlığına getirilmişti.⁵⁶ Serkis'in tespit edebildiğimiz iki oğlunun adları ise Kırkor ve Acı Avakim'dir (Avak).⁵⁷ Serkis'in oğullarından sadece küçük oğlu

49 Özkul, "İngiltere Konsolosluğu ve Faaliyetleri", s. 339; Demiryürek-Yazar, a.g.m., s.112.

50 KŞS, 24/75-4; KŞS, 24/76-1.

51 Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticâret Muâhedeleri", *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 331.

52 KŞS, 24/148-1.

53 KŞS, 24/175-1; Özkul, "İngiltere Konsolosluğu ve Faaliyetleri", s. 340-341; Demiryürek-Yazar, a.g.m., s.112-113.

54 KŞS, 17/106-4; Özkul, "The Consuls and Their Activities", s. 239-283 ; Hadjkyriacou, a.g.t., s. 243; Hadjkyriacou, a.g.m., s. 441.

55 COA. C.ADL. 2737; Hadjkyriacou, a.g.t., s. 243, 272.

56 KŞS, 20/74-2; KŞS, 20/74-3; Mehmet Demiryürek, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Nederlanda İlişkileri ve Niderlanda'nın Kıbrıs Konsolosluğu", *Kebikeç*, Sayı: 25, Ankara 2008, s. 131 vd.

57 KŞS, 22/126-1; Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İngiltere Konsolosluğu ve Faaliyetleri", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M. Z. Köse, İstanbul 2011, s. 338-39; KŞS, 24/181-1.

Acı Avakim, Serkis öldüğünde hayatta idi.⁵⁸ Serkis'in kızlarının adı ise Mayram ve Anna'dır.⁵⁹ Serkis'in büyük oğlu⁶⁰ Kirkor babası hayatta iken h.1222 (1808) vefat etmişti. Serkis'in kendisi gibi İngiltere konsolos tercümanı olan oğlu Kirkor'un ailesi de Lefkoşa Sicillerinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Buna göre Kirkor'un eşinin adı Maritsa, kızlarının Henya, Eksabet ile Katerina ve oğullarının ise Artin ve İstefan olduğu görülmektedir.⁶¹

Serkis'in diğer oğlu Acı Avakim (Avak) veled-i Serkis'in eşinin adı Nornor bint-i Ohannes ve çocuklarının ismi ise kızı İlmiya ve oğlu Ohannes'tir.⁶² Serkis'in kızı Mayram'ın kocasının adı Anton ve oğlunun adı ise Mardiros veled-i Anton idi.⁶³ Mardiros beratlı Avrupa tüccarı iken beratını terk ederek Fransa Devleti tabiyetine geçtiğini bildirdiği için 9 Mart 1822 tarihinde İstanbul tarafından adadaki yöneticilere Mardiros'un idam edilerek mal varlığına el konulması emredilmişti.⁶⁴ Sicildeki 20 Temmuz 1822 tarihli kayıttan Mardiros'un idam edildiği öğrenilmektedir.⁶⁵ Serkis'in diğer kızının adı Anna iken kocasının adı ise Simyon idi. Serkis'in kardeşi Artin'in eşinin adı Sare bint-i Hacı Bedros, oğlunun adı Agob veled-i Artin ve kızının adı ise Robesimi'dir. Bu arada Robesimi bint-i Artin İzmirli Hacı Bogos veled-i Yermiya ile evliydi.⁶⁶ Agob veled-i Artin 6 Nisan 1797 tarihinde babası Artin'in ölmesi üzerine ise Hollanda konsolos tercümanlığına getirilmişti.⁶⁷ Lefkoşa sicillerine yansıyan konsolos tercümanı atamaları tercümanlıkta aile bağlarının önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Arşiv kayıtlarından Serkis ve ailesindeki bireylerin Lefkoşa'da Ermeni toplumunun yoğun olarak yaşadığı Karamanizade ve Ermeni Mahallerinde ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Serkis ve ailenin geneli Karamanizade Mahallesi'nde Meryem Ana kilisesi etrafında ikamet ederken⁶⁸ Serkis'in büyük oğlu Kirkor Ermeni Mahallesi'nde yaşamaktaydı.⁶⁹

Serkis Veled-i Avak ve Terekesi⁷⁰

Serkis'in yaşadığı dönem kadar ölümü sonrası mal varlığı birçok kişinin dikkatini çekmiştir. Serkis'in ölümü sonrasında terekesinin değeri, terekesine dahil edilmeyen mülkler, paralar ve eşyalar ile ilgili tartışma çıkmıştı. Adada çıkan

58 COA, C.ML. 4890.1.

59 KŞS, 29/68-1.

60 KŞS, 26/91-1.

61 KŞS, 27/38-2.

62 KŞS, 24/181-1.

63 COA, C.ML. 4890. s.1; KŞS, 29/46-3.

64 KŞS, 30/164-1.

65 KŞS, 30/169-1.

66 Hadjikyriacou, a.g.t., s. 246; KŞS, 29/68-1; Demiryürek, "Nederlanda'nın Kıbrıs Konsolosluğu", s. 132.

67 KŞS, 21/356-2.

68 KŞS, 27/109-2; COA, C.ML.4890. s.1; KŞS, 29/68-1.

69 KŞS, 27/38-2.

70 Serkis ile ilgili karşılaştırmalı bilgi için bk. Hadjikyriacou, a.g.t., s. 241-251; Serkis ailesinin konsolos tercümanlığı görevleri ve hizmetkârları için bk., Demirkol, a.g.e., s. 57, 66.

tartışma sonucunda durum İstanbul'a iletilerek Devletin bu yolsuzluğa müdahil olması sağlanmıştır. Devletin Kıbrıs'taki bir terekeye dahil olmasının nedeni Serkis'in ailesi tarafından Serkis'in mal varlığının müsadere⁷¹ edilmemesi için çeşitli yolsuzluklar yapıldığının düşünülmesidir. Bu arada Serkis'in oldukça yüklü bir miktarda mal varlığına sahip olmasının nedeni tercümanlıktaki nüfuzunu ve ayrıcalıklarını kullanarak yaptığı ticari faaliyetleridir.⁷²

Serkis'in damadı⁷³ tarafından Serkis'in terekesinin tespitinde çeşitli usulsüzlükler yapılarak devletin mirası müsadere etmesinin önüne geçildiği İstanbul'a ihbar edilmişti.⁷⁴ Yapılan ihbar üzerine Osmanlı idarecileri tarafından konunun araştırılması için 30 Mart 1810⁷⁵ tarihinde Hacı Abdi görevlendirilmişti. Serkis'in hazırlanan tereke defterinde mal varlığı 79.859 kuruş, borçları ise 90.844 kuruş olarak gösterilmişti.

Bu durumda Serkis'in terekesindeki mal varlığı borçlarını karşılamadığı görülmektedir. Oysa Kıbrıs'ın meşhur bezirgânlarından olan ve adanın sayılı zenginlerinden birisi olan Serkis'in adanın çeşitli bölgelerinde birçok emlakı, çok miktarda parası, birçok kişide alacağı bulunmasına karşın Lefkoşa naibi, müftüsü, muhassıl ve Kıbrıs Ermeni patriği terekeyi az göstermek için işbirliği yapmışlardır.

Lefkoşa Şer'i Sicilindeki kayıtlarda belirtildiğine göre Serkis'in damadı Simyon mirasçılar adına Lefkoşa naibine 25.000 kuruş, müftü Efendiye 15.000 kuruş ve muhassıla ise 50.000 kuruş vererek gerçek mal varlığının hesaplanmasına engel olmuştur.

Böylece devlet 1000 keselik bir zarara uğratılmıştır. Ayrıca Serkis'in damadı Simeon 50.000 kuruş değerindeki altın ile bir adet denk şalı Başpiskopos'a⁷⁶ vermişti.⁷⁷

Lefkoşa sicilindeki 9 Mayıs 1816 tarihli vakıf kaydında Serkis'in evinin Karamanizâde Mahallesi'nde Ermeni kilisesinin yanında olduğu öğrenilmektedir.⁷⁸ Serkis, Esfarzade Hanesi olarak bilinen ilgili konağı 18.

71 Tuncay Öğün, "Müsadere", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 67-68.

72 Hadjikyriacou, a.g.t., s. 248.

73 Simyon (Symeon). *KŞS*, 24/3-2; Hadjikyriacou, a.g.t., s. 250.

74 Osmanlı Devleti'nde normal şartlarda terekeden resm-i kısmet adında kadılar veya kassamlar tarafından bir vergi alınırdı. Ölen kişinin borçları ödendikten sonra ise malları mirasçılara paylaştırılmaktaydı. Ancak Ayrıntılı bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Muhallefat", *TDVİA*, C.30, İstanbul 2005, s. 406-407. Ayrıca devlet aşırı zenginleşen görevlilere müsadere sistemini uygulamaktaydı. Detaylı bilgi için bk. Öğün, a.g.m., s. 67-68.

75 COA, CM.L.4890. s. 2.

76 Hadjikyriacou belgede bahsi geçen Başpiskoposun Ermeni Murahhasası olduğunu belirtmektedir. bk. Hadjikyriacou, a.g.t., s. 248.

77 *KŞS*, 27/109-2; C.ML.4890.1; Hadjikyriacou, a.g.t., s. 247-251; Hadjikyriacou, a.g.m., s. 443; COA, C.ML.4890; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 535-536.

78 *KŞS*, 29/46-3; *KŞS*, 29/68-1.

yüzyılın sonlarında satın alarak çeşitli düzenlemeler yaptırmıştır.⁷⁹ Serkis'in ölmeden önce ailesiyle birlikte kaldığı Karamanizade Mahallesi'nde bulunan yüz odalı büyük konağı lüks bir şekilde döşenmiş olup içerisinde 20 adet tülbent üzerine basma olarak döşenmemiş on sekizer yastık, üçer *makadlı* oda döşemesi olup her döşemenin yarım kese akçe ile üçer yüz kuruş değeri bulunmaktaydı. Serkis'in mülkleri arasında bir adet değirmen, 13 katırı, 7 eşek, 30 öküz, ambarında 30.000 kile buğday ve arpa, 2.000 *vukiyye* pamuk, 4.000 kuruş değerinde harnup (keçiboynuzu) bulunmaktaydı. Bunların dışında 12 adet şemsiye, 9 adet dürbün, 18 adet sandalyesi vardı. Ayrıca Serkis'in damadı Simeon Lefkoşa naibi ile iş birliği yaparak konakta bulunan 200 kese yaklaşık 100.000 kuruş değerindeki 8 adet yeni döşeme ile 18 adet eski döşemeyi Lefkoşa naibinin yardımıyla almıştı (17 Ekim 1810).⁸⁰ Serkis'in ölümünden aylar sonra 28 Kasım 1810 tarihinde terekesi tekrar gözden geçirilerek İstanbul'a yollanmıştır. Terekenin borçlar bölümünde ise Serkis'in, kızı Mayram'a 5.000 kuruş, Mayram'ın oğlu Mardiros veled-i Anton'a 15.000 kuruş, oğlu Avakim'in oğlu Ohannes ve kızı İlmiya'ya 9.000 kuruş borcu olduğu yazılmıştı.⁸¹

Serkis'in tereke defteri incelendiğinde 100 odalı konağına bağlı olan bazı bölümlerin defterde olmadığı anlaşılmıştı. Bunun nedeni ise Serkis'in hayatta iken söz konusu kısımları konağından ayırarak h.1214 (1799-1800) yılında oğulları Kirkor ile Avakim'e hibe ederken kızı Mayram ile Mayram'ın oğlu Mardiros'a ise satmasıydı. Hatta Avakim kendisine verilen mülkü h.1216 (1801-1802) yılında Bağdasar veled-i Avgaşo'ya satmış ve iki yıl sonra geri almıştı. Belgede Serkis'in çocuklarına hibe ettiği ve sattığı konağın bölümlerinin detayları da paylaşılmıştı. İlgili kayıta göre Kirkor'a fevkani 1 büyük oda ile bitişiğinde 4 küçük oda ve tahtani 5 oda ile sündürme, mutfak, kiler, ambar ve *cameşuyhane* (çamaşırhane), tahtani ve fevkani *memşa* (tuvalet) ve bir miktar bahçe; diğer oğlu Avakim'e fevkani 1 büyük oda ile bitişiğinde 3 küçük oda ve tahtani 4 oda, 1 *mağsel* (gusülhane), fevkani *memşa* (tuvalet) ve bir miktar bahçeyi hibe etmişti. Kızı Mayram ile torunu Mardiros'a ise fevkani 2 büyük oda ile bitişiğinde 6 küçük oda, tahtani 9 oda, 1 tane kahve odası, samanlık, ahır, fevkani ve tahtani 2 *memşa* (tuvalet) ile bir miktar havlusuyla 10.000 kuruşa satmıştı.⁸²

Hadjikyriacou, gerçek terekenin miktarının yaklaşık olarak 1000 kese (500.000 kuruş) olarak tahmin edildiğini ve hemen bir soruşturma açıldığını bildirmektedir. Bu arada açıklanan tereke değeri Serkis'in gerçek mal varlığının neredeyse %16'sına tekabül ediyordu. Hatta soruşturma için Serkis'in damadı Simeon İstanbul'a çağırılmış ve iddialar ona da sorulmuştur. Simeon,

79 KŞS, 21/321-2; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumu ve Faaliyetleri", s. 532.

80 KŞS, 27/109-2; C.ML.4890.1; Hadjikyriacou, *a.g.t.*, s. 247-251; Hadjikyriacou, *a.g.m.*, s. 443; COA, C.ML.4890; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumu ve Faaliyetleri", s. 535-536.

81 COA, CM.L.4890.

82 COA, MAD.d.9726.s.240.; COA, CM.L. 4890. s.1.

Görüş

Akademik
Bakış

235

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

İstanbul'da yapılan duruşmada tüm iddiaları reddettiği gibi ailenin borçlardan dolayı zor durumda olduğunu, terekeden alınan masrafların çok fazla olduğunu sadece naibin kendilerinden 6000 kuruş *resm-i kısmet* parası aldığını belirtmişti.⁸³ İstanbul tarafından yapılan araştırma sonucunda iddialar ispatlanamadığı için tereke Serkis'in mirasçılara iade edilmişti.⁸⁴ Bu arada adadaki tereke kayıtları incelendiğinde Serkis'in malları tam olarak terekeye dahil edilebilseydi belki de ilgili tereke ada tarihi boyunca tespit edilen en değerlilerinden birisi olacaktı.

Lefkoşa Sicilindeki Serkis ile İlgili Kayıtlar

Bu bölümde Serkis'in Kıbrıs adasındaki tercümanlık görevi dışındaki faaliyetleri ortaya çıkarmaya çalışılacaktır. Kıbrıs Fransa ve İngiltere Konsoloslukları tercümanlığını yapan Serkis, Lefkoşa sicillerinde görevi dışında da birçok davaya konu olmuştur. Bunların ilki 9 Aralık 1786 tarihlidir. Bu kayda göre Serkis veled-i Avak ile Fransız tüccarından Acı Avakim veled-i Stefan, Kıbrıs eski muhassılı Abdülbaki Ağa'dan alacakları olan 7.395 kuruşu muhassılın devlet tarafından el konularak satışa sunulan mallarından talep etmektedirler (9 Aralık 1786).⁸⁵ Bu talep üzerine 21 Nisan 1787'de ilgililere alacaklarına karşılık ödeme yapılmıştır.⁸⁶ 21 Şubat 1792 tarihli bir başka alacak kaydında ise Serkis'e olan borcunu ödemedi vefat eden Lefkoşa Alaybeyi Şeratibzâde Mehmet'in muhalefatından 4.348 kuruş borcun devlet tarafından Serkis'e ödeneceği açıklanmaktadır.⁸⁷ Her iki kaydın da gösterdiği gibi bir ticaret adamı olan Serkis talep edenlere borç para vermektedir. Bu da bize Kıbrıs adasında konsolos ve konsolos tercümanlarının bankerlik, tefecilik yaptıklarını ispatlar niteliktedir.⁸⁸

Bir ticaret adamı olarak Serkis, adadaki gelir getiren tüm alanlarda uğraş vermekteydi. Serkis ile ilgili sicildeki bir başka kayıt ise Zanklıkzade Hacı Mehmet Ağa'nın muhalefatının satılmasıyla ilgilidir. Zanklıkzade Hacı Mehmet Ağa'nın ölümünden sonra malı, mahkeme tarafından mevcut borcunun ödenmesi için satışa çıkarılmıştır. Hacı Mehmet Ağa'nın satılan malları arasında Lefkoşa'ya bağlı Değirmenlik nahiyesindeki su hakları da bulunmaktaydı. Bu durum üzerine Es-Seyyid Mehmet Efendi ile Hacı Serkis, kullanım hakkı Hacı Mehmet Ağa'ya ait olan Değirmenlik suyundan gece ve gündüz 14,5 saatlik su hakkını 8700 kuruşa satın almışlardı (3 Nisan 1805).⁸⁹ Kıbrıs gibi adalarda suyun ne kadar önemli olduğu adadaki su haklarının bir mülk gibi satılabilmeleri bize

83 COA, CM.L. 4890. s. 3.

84 Hadjikyriacou, *a.g.t.*, s. 249-50.

85 KŞS, 21/64-1.

86 KŞS, 21/83-1; KŞS, 21/92-1.

87 KŞS, 21/207-3.

88 Kemal Çiçek, "Diplomat, Banker ve tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXI, 2001, s. 269-283; Özkul, "The Consuls and Activities", s. 251; Demiryürek-Yazar, *a.g.m.*, s. 91.

89 KŞS, 24/114-1.

göstermektedir. Ayrıca Lefkoşa'daki Ali Fehim Efendi Suyu'ndan Hacı Serkis Çeşmesi'ne 1,5 masura su verilmişti (26 Temmuz 1864).⁹⁰ İlgili belge Serkis'in ihtiyaçlı insanların kullanabilmesi için hayır işleri de yaptığını göstermektedir.

Serkis, kardeşi Artin ile birlikte ticaret yaptıkları için birçok ortak malları bulunmaktaydı. Artin veled-i Avak'ın öldüğü sırada kardeşi Hacı Serkis ile ortak olduğu mallar arasında Lefkoşa'da arsası mukataalı vakıf binası mülkü olan 6 dükkân, Mağusa'da on bir dönüm boya tarlası, Lapta'da akarsu vakfı ve içme suyu hasılatı bulunmaktaydı. Bu mallardan ilk ikisi mirasçılar arasında paylaşılmış, üçüncü mal konusunda da "on sene içinde yarı yarıya paylaşma" şeklinde bir uzlaşmaya varılmıştır. Daha sonra ölen kişi ile kardeşinin borçları ve ticaret hesapları da kontrol edildikten sonra Artin'in mirasçılara ödenmesi gereken miktar toplam 509.317 kuruş 18 para olduğu anlaşılmıştır. Bu paranın detayı incelendiğinde ise 1210 [1795-96] yılının pamuk ve ipek faizinden 6.000 kuruş ile aynı yıl için Venedik'te bulunan elli kantar ortak pamuk faizinden 1.508 kuruş, ortak maldan 1201 [1786-87] senesinden 1210 [1795-96] senesine kadar geçen 9 yıllık zamanda 346.403 kuruş, 18 para ve 1.250 Venedik altını kıymetinde olmak üzere 8.750 kuruş, Venedik'te bulunan elli kantar ortak pamuğun yarı değeri olmak üzere 5.850 kuruş, nakit olarak 314 kuruş ve ortak borçlardan 140.492 kuruş olduğu görülmektedir. Artin veled-i Avak 1797 yılında ölmüş olmasına karşın miras hesaplaması ile ilgili alacak verecek hesabı kaydı ancak 1800 yılında mahkemeye yansıtılmıştır. İlgili yılda miras paylaşım işleminin mahkemeye yansıtılmasının nedeni Hacı Serkis'in mirasçılara yaptığı ödemelerin kayıt altına alınması ve ileride oluşabilecek olan bir anlaşmazlığın önüne geçmek içindir.⁹¹ Sonraki yıllarda Hacı Serkis ile kardeşi Artin'in mirasçıları arasında sorunlar çıkmıştı. Bu sorunlar üzerine İstanbul'daki İngiltere elçisi olaya müdahale ederek Serkis'in Artin'in mirasçıları tarafından gereksiz yere rahatsız edilmesinin önlemek istemiştir. Bu durum da bize Serkis'in diğer olaylarda olduğu gibi sıkıştığı zaman konsolos tercümanlığı nüfuzunu kullandığını göstermektedir (Evâhir-i Zilhicce 1216/Nisan 1802).⁹² Ayrıca bu belge de bizlere gerek konsoloslara gerekse de konsolos tercümanlarına devlet tarafından tanınan geniş yetkilerin örneklerini vermektedir.

Hacı Serkis, aynı zamanda Kıbrıs İslam toplumu ile de yakın ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerden biri Ayasofya-i Kebîr Camisi Vakfı ile ilgilidir. 1708 yılında Lefkoşa'nın Karamanizâde Mahallesi'nde bulunan Esfârzâde Hanesi'nde su kuyusu kazdırılarak elde edilen su Ayasofya-i Kebîr Camisi vakfının ihtiyaçlarının karşılanması için bağışlanmıştı. Sonraki yıllarda bu konak, Serkis tarafından satın alınarak ölene kadar oturduğu adeta küçük bir sarayı andıran konağı olmuştur. Serkis tarafından konağa eskilerine ilave olarak

90 KŞS, 47/36-1.

91 KŞS, 23/44-1; Demiryürek, "Nederlande", s. 132.

92 KŞS, 23/44-2.

Gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

6 adet yeni su kuyusu daha kazdırılmıştır. Vakfın mütevellisinin izni ile yeni kazılan su kuyularından elde edilen 10 masuralık suyun 7 masurası vakfa, 3'ü ise Serkis'in evine bağlanması sağlanmış (11 Ocak 1796).⁹³ Serkis'in vakıflarla olan ilişkilerden bir diğeri ise Lefkoşa'daki Fazlı Ağa Vakfı ile ilgilidir. Vakfın Balıkpazarı Çarşısı'nda bir dükkânı bulunuyordu. Bu dükkân vakıf mütevellisi tarafından 1790 yılı Ağustos-Eylül ayında Hacı Serkis'e 200 kuruşa satılmıştır. Dükkânı satın alan Hacı Serkis, dükkânın bulunduğu araziye ise aylık 5 kuruşa kiralamıştır. Serkis ise daha sonra arsanın üzerine bir bina inşa etmişti. Vakfın yeni mütevellisi bu usulsüzlüğü mahkemeye taşıyarak vakfın zarar görmesinin önüne geçmiştir (28 Eylül 1807). Böylece üzerinden 17 yıl geçmesine rağmen vakıf malıyla ilgili yapılan usulsüzlüğe engel olmuştu.⁹⁴

Bu bölümdeki kayıtlara bakıldığında Serkis'in adanın birçok yerinde mülkü olduğu, ticaretini yapmadığı ürün veya malın olmadığı ve hepsinden de önemlisi konsolos tercümanlığının kendisine tanıdığı geniş ayrıcalıkları kullandığı anlaşılmaktadır.

Lefkoşa Sicillerindeki Çeşitli Kayıtlarda Serkis'in Babası, Oğulları, Kızları ve Torunları

Bu bölümde Lefkoşa Sicillerinde bulunan Serkis'in ailesi ile ilgili çeşitli kayıtlardan elde edilen bilgilere yer verilecektir. Belgelerde 18. yüzyılın başlarından itibaren Serkis'in babası Avak veled-i Artin ile ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. Bunlar arasında alacak verecek kayıtları ile ticari belgeler ön plana çıkmaktadır. Hayatını kaybeden insanların terekeleri mirasçıları arasında paylaştırılmadan önce ölen kişinin borçları ödenmekteydi. Ancak vefat eden kişinin terekesi borçlarını karşılamıyorsa, mahkeme terekeyi alacaklılar arasında paylaştırmaktaydı. Bu durumda mirasçılara herhangi ödeme yapılmazken alacaklıların ise mirasçılardan herhangi bir şey isteme hakları da olmamaktaydı.⁹⁵ Lefkoşa'da Baş Mahallesi sakinlerinden olup cinayete kurban giden Ergiro oğlu Hristodolo'nun, mal varlığının borçlarını ödemeye yeterli olmadığından dolayı varisleri, terekedeki malların satılarak toplam 1185 kuruş borcu bulunan Hristodolo'nun alacaklılarına paylaştırılmasını mahkemeden talep etmişlerdi. Söz konusu kayıta alacaklılar arasında 58 kuruşla Avak Ermeni veled-i Artin ve ortakları Nikola oğlu Braci, Sahak oğlu Yakob Ermeni, Luizi oğlu Andoni, Mihail oğlu Lefteri ve Serkis oğlu Ermeni Arbaham bulunmaktaydı (19 Mayıs 1740).⁹⁶ Avak veled-i Artin ve ortakları Baş Mahallesi'nde bulunan

93 KŞS, 21/321-2; Nuri Çevikel, "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermenilerin Durumuna Dair Bazı Tespitler", *Yeni Türkiye* 7/38, Mart-Nisan, Ankara 2001, s. 715; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 532.

94 KŞS, 24/79-1.

95 Mehmet Akif, "Eyüp Şeriyeye Sicillerinden 184, 185 ve 188 Nolu Defterlerin Hukuki Tahlili", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul 1998, s. 67; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999, s. 319.

96 KŞS, 15/120-1; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 536.

Hristodolo'ya ait eve müstemilatıyla birlikte alacaklarına karşılık el koyarak Papa Yakamo veled-i Liyondiyo adlı rahibe üç yüz otuz kuruşa satmışlar ve elde ettikleri parayı aralarında bölüşmüşlerdir (20 Mayıs 1740).⁹⁷

Ermeni toplumu Kıbrıs adasında yaşayan diğer gayrimüslimler gibi birçok konuda aralarındaki anlaşmazlıkların çözümünde kendi kiliseleri yerine Şer'î Mahkemenin hakemliğine baş vurmuşlardır.⁹⁸ Lefkoşa sicilinde yer alan bu örneklerden birisinde Artin oğlu Avak taraflardan birisidir. Lefkoşa'nın Debbâğhane Mahallesi'nden Acı Ezram oğlu Petros ile babasının ortağı olan Artin oğlu Avak adlı Ermeniler aralarındaki anlaşmazlığı mahkemeye taşımışlardı. Söz konusu anlaşmazlıkta Petros, Avak'tan ölen babasının ortaklık hakkını istemektedir. Mahkeme tarafından yapılan titiz soruşturma ve mahkemede şahitlik yapan Müslümanların beyanlarıyla Petros'un iddiasında haksız olduğuna karar verilmiştir (28 Eylül 1748).⁹⁹ Bu tür davaları artırmak mümkündür. Lefkoşa'da Ermeni toplumunun yoğun olarak yaşadığı mahallelerden birisi olan Karamanizâde Mahallesi'nden Hanna kızı Sara ile kızının kocası Şahbaz oğlu Karabet, Korkut Efendi Mahallesi'nde bulunan *mutaf* (çul yapılan) dükkânını Ermeni Kilisesi mütevellisi olan Avram veled-i Serkis'e 50 kuruşa satmışlardı. İlgili belgenin *şuhudü l-hâli* içerisinde Serkis'in babası Avak veled-i Artin de bulunmaktadır (5 Ağustos 1735).¹⁰⁰ Lefkoşa sicilindeki benzer kayıtlardan Serkis'in babası Avak veled-i Artin'in de ticaretle uğraştığı anlaşılmaktadır.

Araştırmada incelenen belgelerde Serkis ve oğullarının alacak verecek kayıtları ile de karşılaşılmaktadır. Sicildeki 6 Mayıs 1804 tarihli kayıтта Mesary'nın Ankasdine köyü sakinlerinden iken cinayete kurban giden Molla Hüseyin oğlu Camgöz Mustafa'nın mirasçıları, Serkis'in oğlu Acı Kirkor'dan, Camgöz Mustafa'nın alacağı olan 1470 kuruşu talep etmişlerdi. Yapılan duruşmada iki taraf 730 kuruşa anlaşmışlardı.¹⁰¹ Alacak verecek davaları ile ilgili bir başka örnekte ise Lefkoşalı Zankalak oğlu Hacı Mehmet Ağa'nın terekesinde gösterilen alacakları arasında eski bir bend çubuğundan dolayı Hacı Serkis'ten 100 kuruş alacağı varken¹⁰², yine terekedeki borç kayıtlarında ise bu sefer Hacı Serkis'e 2.250 kuruş borcu bulunmaktadır (9 Ağustos 1805).¹⁰³ Her iki belge mahkemeye yansıdığı dönemde gerek Serkis gerekse de Kirkor tercüman olarak görev yapmaktaydılar. Her iki davada da tercüman olarak elde ettikleri güçlerini kullanmış olabilirler. Bu arada Serkis'in tercümanlıktan

97 KŞS, 15/121-2.

98 Özkul, a.g.e., s. 221; Kemal Çiçek, "İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları: Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler (1698-1726)", *Osmanlı*, C. IV, 1999, s. 335.

99 KŞS, 17/106-4.

100 KŞS, 15/3-5.

101 KŞS, 24/51-1.

102 KŞS, 24/111-1.

103 KŞS, 24/112-1.

Geri

Akademik
Bakış

239

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

alındığı 1806 yılı Ağustosundan sonraki mahkeme kayıtlarında tercümanlıktan dolayı elde ettiği gücün etkisinin devam ettiği de görülmektedir.

25 Kasım 1809 tarihli kayıttan Kirkor'un ailesi ilgili detaylı bilgi alınabilmektedir. Söz konusu hükümde Kirkor'un Ocak 1808 tarihinde Tarhun köyünden Hacı İbrahim'de çuka satışından dolayı 3049 kuruş 22 paralık alacağı olduğu belirtilmekteydi. Kirkor bu alacağını tahsil edemeden öldüğü için mahkeme Hacı İbrahim'in söz konusu parayı Kirkor'un mirasçılarına ödenmesine hükmetmişti. İlgili kayıttan Kirkor'un mirasının paylaşılacağı ailesi de öğrenilmektedir. Bunlar eşi Maritsa, babası Serkis veled-i Avak, küçük kızları Henya, Eksabet ile Katarina ve küçük oğulları Artin ve İstefan idi. Bu arada söz konusu alacak verecek belgesinden Kirkor'un küçük çocuklarının vasisinin anneleri değil de dedeleri Serkis olduğu da öğrenilmektedir.¹⁰⁴ Yukarıda da bahsedildiği gibi Serkis ve ailesinin adada çok büyük bir nüfuzu bulunmakta ve adadaki yöneticilerin Serkis'in aleyhine kolay kolay karar alamadıkları belgelerden anlaşılmalıdır. Örneğin Lefkoşalı Ali'nin Serkis ve oğlu Kirkor'dan 5000 kuruşluk bir alacağını 1807 yılından itibaren tahsil edememekteydi. Ali parasını geri alabilmek için İstanbul'a dilekçe sunmak zorunda kalmıştı(27 Mayıs 1808). Merkezin adadaki yöneticilere baskı yapması üzerine Ali parasını ancak 1808 yılı Mayısından sonra alabilmiştir.¹⁰⁵

Ermeni toplumundan Boyacı Acı Karabet'in iflas etmesi üzerine alacaklıları mahkemeye başvurarak alacaklarını talep etmişlerdi. Acı Karabet'in alacaklıları arasında merhum Kirkor'un da hakkı bulunduğu için Kirkor'un çocukları adına vasileri Serkis de bulunmaktaydı. Yapılan Mahkeme sonucunda Acı Karabet'in iflasına karar verilip malları paraya çevrilmişti. Malların satışından masraflar çıktıktan sonra elde edilen 84.200 para Kirkor'un çocukları ile birlikte diğer 3 Müslüman'a paylaştırılmıştı. Kirkor'un alacağından dolayı çocuklarına 5.919 kuruş karşılığı olarak 43.406 para ödenmişti (18 Haziran 1808).¹⁰⁶

Belgelere yer alan Serkis'in diğer oğlu Avakim'le ilgili yapılan alışveriş sonrasında meydana gelen anlaşmazlık önceki kayıtlarda olduğu gibi yine araya girenler tarafından çözülmüştür. Avakim, Singrasi köyündeki çiftliğinin eski kethüdası olan Çatozlu İsmail oğlu Mehmet arasında çiftliğin arazisinden elde edilen arpa ve buğday hasadı ile ilgili anlaşmazlık bulunmaktadır. İlgili belgeden köyün arazilerinde 136 dönüm buğday ile 96 dönüm arpa ekimi yapılmış olduğu görülmektedir. Avakim, hasattan kendisine eksik ödendiğini düşündüğü 240 kuruşu talep etmektedir. Mehmet ise 60 dönüm buğday ile 46 dönüm arpayı kendi sermayesiyle ektiğini belirtmektedir. Bu arada Avakim nüfuzunu kullanarak Mehmet'i sahtekârlık yapmakla suçlayarak

104 KŞS, 27/38-2.

105 KŞS, 26/91-1.

106 KŞS, 26/102-2.

hapse atılmasına neden olmuştu. Mehmet ancak iki taraf aralarındaki alacak sorununu çözdüklerinde hapisten çıkabilmişti (30 Haziran 1807).¹⁰⁷ Bu belge de bize Serkis ailesinin adanın birçok yerinde ticaretin yanında tarımla da uğraşarak gelir elde ettiklerini de göstermektedir. Serkis ve oğulları bizzat ziraatla meşgul olmamakta ziraat yapacak çiftçilere tohum veya borç para vererek aslında sermayelerini artırmaktaydılar. Hasat zamanında ise verdikleri tohum veya parayı faiziyle geri almaktaydılar. Ayrıca her türlü anlaşmazlıkta da nüfuzlarını kullanmaktan geri kalmamışlardı.

Sicildeki bir diğer belgede Avakim'e eşinden kalan miras ve ailesi ile ilgili detay bulunmaktadır. Lefkoşa'da Ermeni toplumunun yoğun olarak ikamet ettiği mahallelerden birisi olan Ermeni Mahallesi sakinlerinden Serkis'in küçük oğlu Acı Avakim'in eşi Nornor bint-i Ohannes hayatını kaybetmişti. Tereke kaydında belirtildiği üzere Nornor'un mirasçısı eşi Acı Avakim ile kızı İlmiya ve oğlu Ohannes'ti. Lefkoşa Şer'i Mahkemesi memurları tarafından Nornor'un terekesinin değeri 74.280 para olarak belirlenmişti. Tereke memurları terekeden 8280 para değerindeki masrafları çıkardıktan sonra kalan 66.000 parayı Ohannes kızı Nornor'un mirasçılara paylaştırılmıştı (18 Ağustos 1806).¹⁰⁸ Bu belgelerden de anlaşıldığı üzere ailelerin ortaya çıkarılmasında tereke belgelerinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu tip kayıtlardan da öğrenildiği üzere adada yaşayan gayrimüslimlerin kiliseleri yerine birçok kez Şer'i Mahkemeyi tercih etmişlerdir. 27 Nisan 1816 tarihli belgede ise 1815 yılında ölen Kıbrıs Tercümanı Lamro'nun, terekesinde alacaklılar arasında Serkis oğlu Avakim'in de 500 kuruş alacağı olduğu görülmektedir.¹⁰⁹ Buradaki kayıtlar da bizlere Serkis kadar oğullarının da ticaretin yanısıra isteyenlere borç para vererek bir nevi tefecilik yaptıklarını göstermektedir.

Serkis'in ölmesiyle birlikte mirası içerisinde önemli bir yer tutan konağı hayattaki oğlu ile kızları arasında paylaştırılmıştı. İlgili kayıta belirtildiği üzere Hacı Serkis'e ait olan ev ölümüyle birlikte 4 hisseye ayrılarak mirasçılara paylaştırılmıştı. Evdeki hisselerden 2'si Serkis'in hayattaki oğlu Avakim'e diğer iki hissesi ise Serkis'in kızları Mayram ve Anna adlı nasraniyelere kalmıştı. Avakim, Lefkoşa'nın Karamanizâde Mahallesi'nde bir tarafı ölen Hacı Kirkor (Serkis'in büyük oğlu) menzilleri, bir taraftan Meryem Ana kilisesi, bir taraftan Hacı Artin (Serkis'in kardeşi) kızı Robesimi menzili ve bir taraftan çukur bahçe olan menzildeki iki hissesi ile bir bablık evini, içerisinde meyveli ve meyvəsiz ağaçlar bulunan bahçesini ve sulama hakkını 15 Ağustos 1816 tarihinde Ermeni kilisesi vakfı adına vakfın mütevellisi Ermeni Hacı Bogos veled-i Avraim'e 18.000 kuruşa satmıştı.¹¹⁰ Böylece Avakim babasının vefat etmesiyle birlikte

107 KŞS, 26/62-2; KŞS, 26/60-2.

108 KŞS, 24/181-1.

109 KŞS, 29/48-1.

110 KŞS, 29/68-1; Özkuş, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri", s. 558.

Geri

Akademik
Bakış

241

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

kendisine kalan evdeki 2 hissesini ve daha önce babasının kendisine hibe ettiği evdeki bölümü satarak terekedeki tartışmaların dışında kalmak istemiştir.

Osmanlı döneminde Ermenilerin Lefkoşa'daki en önemli dini yapılarından birisi de inşası 13. yüzyıla kadar gerilere giden Meryem Ana kilisesiydi.¹¹¹ Kıbrıs'ta ikamet eden Ermeni cemaati Meryem Ana kilisesini güçlendirmek için çeşitli dönemlerde kiliselerine para veya mal bağışı yaptıkları adadaki Ermeni cemaatinin lideri konumunda olan murahhassa ise bu bağışları yönetebilmek için kiliseye ait bir vakıf kurduğu belgelerden öğrenilmektedir. Serkis'in terekesi ile ilgili tartışmalarda Serkis'in 100 odalı konağındaki bazı bölümleri ölmeden önce h.1214 (1799/1800) yılında iki oğluna hibe ederken kızının birine ise sattığı belirtilmişti.¹¹² Sonraki dönemde ise Serkis'in miras tartışmaları sonrasında kızı Mayram, Karamanizâde Mahallesi'nde, Ermeni kilisesi, ölen Serkis'in mirasçılarına ait menzil ve Ermeni Ohan menzili ile çevrilmiş evini Meryem Ana Kilisesi'ne vakfetmişti. Ayrıca Mayram, oğlu Mardiros veled-i Anton'u kurduğu vakfa müteveli olarak atayarak evin yönetiminin de ailesinde kalmasını sağlamıştı (9 Nisan 1816). İlgili vakıf belgesinde belirtildiğine göre Mayram ölünceye kadar bu evde oturmaya devam edecek öldükten sonra ise Mayram'ın soyundan gelenler bu evde oturmaya devam edeceklerdi. Bu arada Ermeni Kilisesi'ne yıllık 25 kuruş kira verilecekti.¹¹³ Gerek Serkis'in oğlu Avakim gerekse de kızı Mayram babalarından kendilerine kalan evi Meryem ana Kilisesi vakfına satmışlar veya devretmişlerdi. Böylece Serkis'in mirasçıları, Serkis'in devlet tarafından kendisine tanınan ayrıcalıkların nüfuzunu kullanarak elde ettiği servetini devletin müsadere etme tehlikesine karşı önlem aldıkları anlaşılmaktadır. Bu durum da Serkis'in terekisinin gerçek değeri ile ilgili çıkan tartışmaları daha iyi açıklar niteliktedir. Bu arada hem bir önceki satış belgesinden hem de bu kayıttan da anlaşıldığı üzere Serkis'in ölümü sonrası hayattaki çocuklarına kalan evin büyük bir kısmı Meryem Ana Kilisesi'ne satılmış veya vakfedilerek kilisenin mülkü olmuştur.

Osmanlı Devleti, ticareti geliştirmek için Avrupa, Acem ve Hindistan vb. bölgelerden gelen ticaret adamlarına ve onların hizmetkârlarına çeşitli ayrıcalıklar tanımaktaydı. Kıbrıs'ta bu haklardan yararlananlardan birisi de Serkis'in torunu Artin veled-i Kirkor'dur. Artin, Mardiros veled-i Anton adlı ticaret adamına hizmet ettiği için kendisine hizmetkârlık belgesi verilerek çeşitli vergilerden muafiyet hakkı tanınmıştı. İlgili kayıтта Artin'in 21 Kasım 1816 tarihinden itibaren *avâruz, kassâbiyye akçesi ve sâ'ir rüsûm ve tekâlîf-i örfiyye* vergilerinden muaf olup sadece cizye vergisinin *evsât* sınıfından 10 kuruş

111 Keshishian, a.g.e., s. 159.

112 COA, C.ML.4890. s.1; COA, MAD.9726. s.240.

113 KŞS, 29/46-3; Özkul, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumunu ve Faaliyetleri", s. 529.

vergi vereceği belirtilmiştir (24 Mayıs 1819).¹¹⁴ Sonraki yıllarda da Artin Avrupa tüccarından farklı ticaret adamlarına hizmet ederek ayrıcalıklarının devamını sağlamıştır. Kirkor'un oğlu Artin 26 Ağustos 1824 tarihinden itibaren Kıbrıs'ta ikamet eden Avrupa tüccarından Artin veled-i Bogos Beramliyo'nun hizmetkârı olarak ayrıcalıklarının devamını sağlamıştır.¹¹⁵ Ayrıca Artin, Lefkoşa sicillindeki 19 Aralık 1828 tarihli tereke kaydında Lefkoşa'nın Arap Ahmet Paşa Mahallesi'nde vefat eden Sarkir veled Petros'un oğlu Petros'un vasisi olarak geçmektedir.¹¹⁶

Sonuç

Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta yaşayan gayrimüslimler arasında Rumlar, Ermeniler, Maronitler, Yahudiler, müstemen ticaret adamları ve konsoloslar sayılabilir. Adada yaşayan gayrimüslim topluluklar arasında nüfus yoğunluğu bakımından ikincisi Ermeni toplumdur. Kıbrıs adasında yaşayan Ermeniler arasında 18. yüzyılın ortalarından itibaren 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ön plana çıkanlardan birisi de Serkis veled-i Avak idi. Serkis, Kıbrıs'ta 18. yüzyıla damgasını vurmuş bir ticaret adamı ve konsolos tercümanıydı. Serkis ve ailesindeki birçok kişi başta Fransa, İngiltere ve Hollanda olmak üzere Kıbrıs'ta faaliyet gösteren çeşitli devletlere ait konsolosların yanında tercümanlık yapmışlardır. Serkis ve akrabaları tam bir tercüman ailesi niteliğindedir. Serkis konsolos tercümanlığından elde ettiği ayrıcalıklar sayesinde ticaret yaparak büyük bir servet sahibi olmuştu. Serkis ve ailesinin adanın birçok bölgesinde çeşitli kategorilerde ve değerde mülkleri bulunmaktaydı. Serkis'in servetinin en büyük göstergelerinden birisi de Lefkoşa'da Ermeni Kilisesi yanında 18. yüzyılın sonlarında satın alarak geliştirdiği, adeta küçük bir saray büyüklüğündeki 100 odalı ve lüks bir şekilde döşenmiş olan konağıdır. Serkis hayatta iken konağının bazı bölümlerini iki oğluna hibe ederken kızının birine ise satmıştı. Serkis'in ölümü üzerine ise konağının kalan kısımları hayattaki oğlu ve iki kızı arasında paylaştırılmıştı. Serkis'in çocukları ise kendilerine miras veya hibe edilen konağın büyük bir kısmını Meryem Ana Kilisesi vakfına vakfetmişler veya satmışlardı. Serkis'in ölümü üzerine mal varlığı tartışma konusu olmuştu. Serkis'in servetinin büyüklüğü yerel yöneticiler tarafından bilinmesine rağmen kaynaklardan anlaşıldığı üzere ispatlanamamıştır. Böylece Devlet'in Serkis'le ilgili müsadere sistemini uygulamasına imkân olmamıştır. Osmanlı Devleti tarafından adadaki yöneticilere Serkis ile ilgili belge gönderilirken Kıbrıs'ın ünlü bezirgânlarından ifadesi kullanılması Serkis'in gücünün ve servetinin büyüklüğünü daha net ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak Serkis veled-i Avak 18. ve 19. yüzyılda adanın birçok alanına damgasını vurmuştur. Serkis öldükten sonra da ailesi adada yaşamaya devam etmiş ve ticaret ile uğraşmışlardır.

114 KŞS, 30/56-1.

115 KŞS, 31/88-2.

116 KŞS, 33/89-1.

Görüş

Akademik
Bakış

243

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Kaynakları (COA)

COA, Maliyeden Müdevver (MAD.D.), 9726. s.240.

COA, Cevdet Adliye (C.ADL.), 2737.

COA, Cevdet Maliye (CM.L.), 4890. s.1-7.

COA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 15333.

COA, Kıbrıs Mühimme Defteri (A.DVN. KBM), I/14, s. 2.

Kıbrıs Şeriye Sicilleri (Lefkoşa, KŞS),

Defter 4, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 47.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AYDIN, Mehmet Akif, "Eyüp Şeriye Sicillerinden 184, 185 ve 188 Nolu Defterlerin Hukuki Tahlili", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul 1998, s. 65-72.

AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999.

BALCI, Sezai, *Babilî Tercüme Odası*, Libra Yay. İstanbul 2013.

ÇEVİKEL, Nuri, "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermenilerin Durumuna Dair Bazı Tespitler", *Yeni Türkiye*, 7/38, Ankara Mart-Nisan 2001, s. 710-718.

ÇEVİKEL, Nuri, "Osmanlı Kıbrıs'ında İslamlaşma Tecrübeleri (1746-1801)", *Belgeler*, XXIX/33, Ankara 2008, s. 43-84.

ÇİÇEK, KEMAL, "İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları: Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler (1698-1726)", *Osmanlı*, C. IV, 1999, s. 334-350.

ÇİÇEK, KEMAL, "Diplomat, Banker ve tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXI, 2001, s. 269-283.

ÇORUH, Haydar, "II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî, İctimai Yapısı", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ÇORUH, Haydar, "XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs'ın Muhafazası", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M. Z. Köse, İstanbul 2011, s. 239-302.

DEMİRÜREK, Mehmet, "Yabancı Konsolos, Konsolos Tercümanı ve Tercüman Hizmetkârlarının Serbest Dolaşım Belgeleri: Beratlar ve Yol Emirleri (1600-1800)", *Kebikeç*, Sayı: 30, 2010, s. 89-104.

DEMİRÜREK, Mehmet "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Nederlanda İlişkileri ve Nederlanda'nın Kıbrıs Konsoloslugu", *Kebikeç*, Sayı: 25, Ankara 2008, s.103-150.

DEMİRÜREK, Mehmet – YAZAR, Hakan, Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs'ta İngiltere Konsoloslugu (1700-1800), *Belleten*, LXXXI/290, Ankara 2017, s. 89-134.

DİNÇ, Güven, "Kıbrıs'ta İhtidâ Hareketleri (1800-1878)", *Bilgi*, Sayı: 84 Kış, 2018, s. 243-271.

DÜNDAR, Recep, "H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri, The Poll-Tax Account Book No. 1375 of Cyprus For The Year 1269 (1852-1853)", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, ZfWT*, 4/2, 2012, s. 99-122.

ERDOĞRU, M. Akif "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991) Tebliğleri*, Ankara 1993, s. 57-63.

ERDOĞRU, M. Akif, "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi. 24-27 Kasım 1998*, C. 2, *Tarih-Kıbrıs Sorunu*, Gazimağusa 1999, s. 315-327.

ERDOĞRU, M. Akif, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/1, İzmir 2002, s. 1-12.

- ERDOĞRU, M. Akif, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları Üzerine Notlar", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi İstanbul 2003, s. 211-221.
- ERDOĞRU, M. Akif (1999). "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida Meselesi (1580-1640)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 163-170.
- GÖKÇE, Turan, "1572-73 yıllarında Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere Karaman ve Rum Vilayetlerinden Sürgün Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. III, İzmir 1999, s. 9-74.
- GUNNIS, Rupert, *Historic Cyprus: A Guide to its Towns and Villages, Monasteries and Castles*, London 1936.
- GÜNAY, Nejla, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", *Gazi Akademik Bakış*, 1/1, Kış 2007, Ankara s. 115-126.
- HADJIKYRIACOU, Antonis, "Society and Economy on an Ottoman Island: Cyprus in the Eighteenth Century", University of London Department of History School of Oriental and African Studies, London 2011 (Unpublished PhD Thesis).
- HADJIKYRIACOU, Antonis, "Local intermediaries and insular space in late-18th century Ottoman Cyprus", *Journal of Ottoman Studies*, 44 (2014), İstanbul, s. 427-456.
- HADJILYRA, Alexander-Michael, *The Armenians of Cyprus*, Cyprus 2009.
- JENNINGS, Ronald C., "The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572", *Journal of Turkish Studies*, X, 1986, s. 175-189.
- JENNINGS, Ronald C., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York 1993.
- JENNINGS, Ronald C., "Lefkoşa", çev. M. A. Erdoğan, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, İstanbul 2006, s. 366-378.
- KESER, Ulvi, "Tarih Boyunca Kıbrıs'ta Sosyal Hayat ve Türk-Ermeni İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 3 Ankara 2014.
- KESHISHIAN, Kevork K., *Nicosia, Capital of Cyprus Then and Now*, 2. Edition, Nicosia 1990.
- KÜLEKÇİ, Cahit, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler (1750-1850)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2003 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. "Ahidnâmeler ve Ticâret Muâhedeleri", *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- LUKE, Harry, *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, England 1989.
- ÖÇÜN, Tuncay, "Müsadere", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 67-68.
- ÖZCAN, Tahsin, "Muhallefat", *TDVİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 406-407.
- ÖZKUL, Ali Efdal, "XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Osmanlı Kıbrıs'ında Kölelik", *KIBATEK-YDÜ XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni (23-28 Ekim 2005)*, Lefkoşa Kıbrıs 2005, s. 37-43.
- ÖZKUL, Ali Efdal, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, Ankara 2010.
- ÖZKUL, Ali Efdal, "XVIII. Yüzyılda Kıbrıs Adasında İhtida Hareketleri", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)*, C. 4. 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 1461-1471.
- ÖZKUL, Ali Efdal, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İslâmiyete Geçmede (İhtida) Kadınların Durumu (The Conditions Regarding The Women's Conversion To The Islamic Religion (İhtida) During The Ottoman Rule)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, WOMAN STUDIES (Special Issue), 3/13, 2010, s. 220-231.
- ÖZKUL, Ali Efdal, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İngiltere Konsolosluğu ve Faaliyetleri", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M. Z. Köse, İstanbul 2011, s. 303-351.
- ÖZKUL, Ali Efdal, "The Consuls And Their Activities In Cyprus Under The Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/2, Winter 2013, s. 239-283.

ÖZKUL, Ali Efdal "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Ermeni Toplumunu ve Faaliyetleri", *Ermeni Özel Sayısı*, Eylül-Aralık 2014, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 523-565.

ÖZKUL, Ali Efdal, "Silk Production and Trade in Ottoman Cyprus", *Studies on Ottoman Cyprus, Festschrift in Honor of Ioannis P. Theodorides*, Ed. by: E. Balta, G. Salakidis, T. Stavrides, İstanbul 2014, s. 171-214.

PAMUKCIYAN, Kevork, "Onsekizinci Yüzyılda Patrik Basmacıyan'a Verilen Cülus Fermanı", *Tarih ve Toplum*, XV/88, 1991, s. 37-40.

PAMUKCIYAN, Kevorg, "Camcıoğlu Ermeni Tercüman Ailesi", *Tarih ve Toplum* (Kasım 1995), 24/143, s. 23-27.

PAPADOPOULLOS, Theodore, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Nicosia 1965.

POLATCI, Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar, Osmanlı Belgeleriyle Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2013.

POLATCI DEMİRKOL, Türkan, *Tercüman-ı Düvel Defteri, XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Yabancı Konsolosluk Tercümanları ve Hizmetkarları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

ŞAHİN, Gürsoy, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tercümanlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 30, 2008, s. 59-83.

ZEILINGER, Johannes, "The Frankish-Armenian Raid on Cyprus in 1156", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım 2000)*, C. I, Gazimağusa 2000, s. 209-221.

Extended Abstract

Due to its particular location in the Eastern Mediterranean, Cyprus has since the earliest historical periods attracted the attention of many civilizations and societies aiming at domination in the region. Consequently, since the ancient times Cyprus has been in different ways placed in the routes of the communities being active in the Mediterranean. The Armenian presence in Cyprus could be traced back to the 6th century and the Eastern Roman Empire. It is well known that Armenians in the Ottoman Empire were predominantly engaged in trade. Therefore, it is very unlikely to consider a possibility that the Armenian community in its commercial activities could have excluded a place like Cyprus assuming a crucial role in the Eastern Mediterranean trade. Greeks, Armenians, Jews, Maronites, permitted (mustemen) merchants and consuls are among the non-Muslims living on the island under the Ottoman rule. Accordingly, trade was also the main activity of the Armenian community settled in Cyprus. The Cypriot Armenians were mostly engaged in island's silk production and its commercial distribution. Additionally, some merchants from the Armenian community were also employed as interpreters for the foreign consuls assigned to Cyprus (in particular French, British and Dutch). One of the Armenian residents in Cyprus was a merchant named Sarkis, son of Avak. In addition to commercial activities, Sarkis occasionally served as a translator (dragoman) for French and British consulates. From the archival sources we can also conclude that other members of Sarkis' family were engaged in different times as translators for different consulates. The paper aims to offer an account of commercial and other activities of the members of the family, in particular Sarkis, son of Avak himself, in Cyprus. This situation proved us that there were families of interpreters on the island. Also, it is understood from the information in the sources that the consular translators have been enriched by using the privileges they obtained in trade. On the death of Sarkis, his property was the subject of controversy, but despite the greatness of his wealth, it could not be proved. Therefore, in this study, all kinds of activities of Sarkis son of Avak and his family, especially trade on the island, were emphasized. The research was based on the Ottoman court registers from Nicosia, Cyprus, as well as the domestic and foreign archival sources preserved in Presidential Ottoman Archives, Republic of Turkey. As a result, Sarkis son of Avak and his family on the island of Cyprus and their contributions to the socio-economic life and society of the island and their reflections on the island culture have been reached. It is understood from the assets of Sarkis how the privileges that the Ottoman State gave to consulates and consular translators to enliven trade enrich these officers. Although the officials of the state could not reveal this wealth, the records in the Nicosia Sheri's Records allow us to learn the assets of Sarkis. Sarkis son of Avak marked many areas of the island in the 18th and 19th centuries. After Sarkis died, his family continued to live on the island and engaged in commerce.